

EESTI KODANLUSE MÕNINGATEST AGRAARVAADETEST
KÄESOLEVA SAJANDI ALGUL

V. K r i n a l

Rahvamajandusharude Ökonoomika kateeder

1. Põllumajanduse arengust Eestis XX sajandi algul

Kapitalistlike suhete arenedes liitusid Balti kubermangud majanduslikult järjest tugevamini Venemaa teiste osadega. Sellele vaatamata jäi siin ikkagi valitsema nn. balti erikord. Viimane tähendas balti mõisnike majandusliku ja poliitilise võimu, privileegide ja vägivalda püsimist, mis andis siin valitsevatele feodaaliganditele spetsiifilise, talurahvast eriti mahasuruva ning alandava iseloomu.

Teiselt poolt oli kapitalismi areng Eesti põllumajanduses kiirem kui Venemaa teistes osades, eriti mõnedes ääremaades. Kapitalism hakkas siin intensiivsemalt arenema juba pärast talurahva pärisorjusest vabanemist, eriti aga pärast 1850-60-ndate aastate talurahvaseadusi. XIX sajandi teisel poolel alanud talude väljaostmise protsessi tulemusel oli Eestis juba tekkinud mõisnike maaomandi kõrvale kapitalistlik-kulaklik ja väikekaubatootjate eraomand maa-
le.

Talukohtade ostmine arenes intensiivsemalt Liivimaal, kus XIX sajandi lõpuks oli mõisnike poolt müüdüd 85,8 protsenti kogu talumaast.¹

¹ A. Kõörna. Suure Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eel-
dused Eestis. Tln., 1961, lk. 37.

Müügile kuulus talumaa, kuid osaliselt müüdi ka mõisamaad (kokku 681 talu 23 660 tiinu² suuruses) ja kvoodimaad (589 talu 27 677 tiinu suuruses). Eesti kubermangus osteti möödunud sajandil talukohti aeglasemalt. Ajakiri "Talu" toob selle kohta järgmised andmed:

1861. a. osteti	1 talu
1871. a. "	108 "
1881. a. "	155 "
1891. a. "	574 "
1894. a. "	956 "
1900. a. "	180 talu ³

Möödunud sajandi viimase 10 aasta jooksul müüdi talusid vähe ja mõnel pool mõisnikud isegi ostsid neid tagasi. 1900. aastaks oli Eesti kubermangus müümata ligi 50 % talumaast ehk 337 000 tiinu.⁴ Müüdüd oli 10 372 talu.⁵ Käesoleva sajandi alguse kohta on toodud täpsemad andmed tabelis 1.

Intensiivne oli Põhja-Eestis talude päriseks ostmine aastail 1908-1914, I maailmasõja ajal see aga soikus. Vaatamata küllalt intensiivsele müümisele jäi Põhja-Eestis välja ostmata ligi 17 protsenti talumaast. Nimelt oli talurahvakomissaride andmeil 1. jaanuari 1915. a. seisuga Põhja-Eestis kokku 24 532 talukohta. Välja ostetud oli 18 758 talu (76,5 %) 595 099 tiinu suuruses ehk 83,4 % talumaast. Välja ostmata oli 5774 talu, 23,5 % talukohtade arvust ja 16,6 % talumaast.⁶

² 1 tiin = 1,0925 hektarit.

³ J. Kalm. Kas maksab meil välja rännata. - "Talu", 1915, nr. 10, lk. 292.

⁴ Sealsamas.

⁵ Sealsamas.

⁶ A. Käärna, op. cit., lk. 40.

Tabel 1

Talukohtade ostmine Eestimaal⁷

Aastad	Ostetud talude arv	Ostetud maa hulk tiinudes	Ostetud talude keskmine suurus tiinudes
1900	194	5820	30,0
1901	149	5618	37,7
1902	53	2031	38,3
1903	223	8053	36,1
1904	188	9043	47,7
1905	208	6466	31,0
1906	158	6225	39,3
1907	208	6674	32,0
1908	852	27315	32,0
1909	730	21345	29,2
1910	1175	37754	32,1
1911	1330	36731	27,6
1912	782	20068	25,6
1913	537	13845	25,7
1914	248	6927	27,9
1915	155	3473	22,4
1916	44	1328	30,1

Kuigi ostetud talukohtade keskmine suurus kõigub 30 tiinu ümber (I maailmasõja eel keskmine suurus mõnevõrra langes), olid need enamikus suurtalud. Ligi pool ostutaludest olid suuremad kui 30 tiinu, 740 majapidamist olid kogu üle 100 tiinu suurused poolmõisad.⁸ Täpsema pildi olukorrast annab tabel 2.

Tabel 2

Ostutalude arv suuruse järgi⁹

Suurus tiinudes	Talude arv	%
Kuni 10	11 451	23,3
10 - 30	14 074	28,7
30 -100	22 828	46,6
üle 100	740	1,4
	49 093	100,0

⁷ ENSV RAKA, f. 40, nim. 1, s.-ü. 1172, l. 46.

⁸ A. Kõörna, op. cit., lk. 40-41.

⁹ "Eesti Põllumajandus". 1. kd. Tln., 1923, lk. 19.

Enamik väljaostmata talukohtadest olid väikekohad, mille kasutajad ei olnud suutelised koguma ostuks vajalikku summat. 1. jaanuari 1915. a. seisuga moodustasid 59,4 % väljaostmata kohtadest talud suurusega kuni 20 tiinu. Viimastest moodustasid talukohad suurusega kuni 5 tiinu omakorda 43 %.

Vaatamata intensiivsele talude ostmisele olid siiski ainult vähesed ostetud kohtadest omanike pärisomandiks, sest paljude majanduslik olukord oli suure võlakooormuse tõttu ebakindel. Nii oli 1. jaanuaril 1913. a. Liivimaa mõisnikkude krediitkassas panditud 502 mõisat 1 366 005 tiinu suuruses 21 715 400 rubla eest ning 18 347 talu 1 207 144 tiinu suuruses 31 916 100 rubla eest. Kokku oli panditud 2 564 880 tiinu maad 53 330 000 rubla eest. Peale selle oli aga võlgu tehtud ka teistelt pankadelt ja, nagu märgib "Põllutööleht", mitte vähe.¹⁰

Seega lasus Liivimaal raske võlakooorem. Taludel olid suuremad võlad kui mõisal: keskmiselt tuli krediitkassa andmetel talumaa iga tiinu kohta 26,4 rubla kassa võlga, mõisamaa tiinu kohta aga ligi 16 rubla. See keskmine võla-summa ühe tiinu peale ei olnudki veel väga suur, kuid arvestatuna põllumaa tiinu kohta tõusis see kahekordseks. Umbes samasugune oli olukord ka Eestimaal.

Talude ostmisega seoses kritiseerib kohalik ajakirjandus Talurahvapanga tegevust. Viimase ülesandeks oli kergendada ja kindlustada maa üleminekut mõisnikelt talurahva kätte. Eesti- ja Liivimaal oli aga Talurahvapanga osatähtsus väiksem kui Sise-Venemaa kubermangudes. Mõisnikele maksis pank aasta-aastalt maa eest ikka rohkem. Kasvas ostu- ja müügihinna vahe. Kui see 1907. a. oli ainult 6 rubla, siis juba 1909. a. 25 rubla tiinu pealt.¹¹ Meelsamini müüs Talurahvapank maid kohe makstava raha eest. Sel juhul müüdi maad odavamalt kui võlgu.¹²

¹⁰ Liivimaa mõisate ja talude võlakooorem. - "Põllutööleht", 1913, nr. 30, lk. 238.

¹¹ Talurahva põllupank kui talurahva häättegija. - "Postimees", 1911, 7.(20.) jaanuar.

¹² Talurahva põllupank ja valimise tsensused. - "Päevaleht", 1912, 7.(20.) september.

Osa eesti talupoegadest olid rentnikud. Sajandi algul oli Eestimaa kubermangus vastavalt avaldatud andmetele ligikaudu 63 % talumajapidamistest rendikohad. Liivimaa kubermangus oli 1905. aastal ligi 40 % rendikohti. I maailmasõja ajal oli Eestis rentnike käes 23 % mõisnikele kuuluvast maast.¹³ Enamik rentnikest omas maad vähe ning pidi äraelamiseks veel mujal töötama. Veelgi halvem oli olukord kandimeestel, keda leidis igas rüütlimõisas tavaliselt mitukümmend. Põldu oli kandimeestel vähe, enamasti 2-3 tiinu, mis pealegi asus halvadel maadel.

Oktoobrirevolutsiooni eel kuulus Eestis kasutatavast maafondist suurmaapidajatele (mõisatele) 58 % ja ostutaludele 42 %. Üksikutes maakondades aga kuulus mõisnikele veelgi rohkem maad. Nii näiteks oli Virumaal mõisnike käes 71,2, Pärnumaal 61,3 ja Läänemaal 59,9 % maast.¹⁴ 1916. a. põllumajandusloenduse andmeil oli Eestis 607 000 maaelanikut ainult veidi üle 240 000 inimesel oma maa, ülejäänud osa maaelanikkonnast, kes elatus põllutööst, olid kas maata põllutöölised või rentnikud.

Keskmiktalurahva osatähtsus oli Eestis sel ajal suhteliselt väike - ligikaudu 15-20 % talurahva üldarvust. Eesti küllakodanlus - kulaklus moodustas ligikaugu 1/5 talurahvast,¹⁵ ning olles majanduslikult ja poliitiliselt küllalt tugev, moodustas eesti rahvusliku kodanluse selgroo. Oma klassipositsiooni tõttu oli ta kujunenud mõisnike ja linnakodanluse liitlaseks proletariaadi ja kehvatalurahva vastu. Maaproletariaat moodustas Eestis I maailmasõja aastail umbes 40 % talurahva üldarvust.

Olukorra paremaks mõistmiseks tuleb lühidalt peatuda ka Eesti- ja Liivimaa kubermangude põllumajanduse peamistel suundadel.

¹³ R. Antong. Agraarsuhted kodanlikus Eestis. Tln., 1957, lk. 20.

¹⁴ "Eesti Põllumajandus". - Statistiline aastaraamat. 1.kd. Tln., 1923, lk. 17-18.

¹⁵ K. Siiliyaak. Eesti Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõja perioodil 1917-1920. Tartu, 1969, lk. 7.

Talude kruntidesse mõtmine XIX sajandi teisel poolel mõjus soodustavalt mitmeväljasüsteemi kasutuselevõtmisele. Seda tehti nii mõisates (7-12 väljaline) kui ka taludes (4-väljaline). Saaremaal püsis edasi 3-väljaline põllundus. Põllumajanduse peamisteks harudeks olid teravilja- ja loomakasvatus.

Teraviljakasvatusele mõjus negatiivselt 1875.-1895. aastate agraarkriis. Ka langesid möödunud sajandi lõpul kiiresti viljahinnad. Sel ajal kerkisid maailmaturule Venemaa, Ameerika Ühendriikide ja Kanada kõrval uute tõsiste konkurentidena Argentiina ja Austraalia. Näiteks rukki hind langes perioodil 1890-1896 peaaegu 2-kordselt.¹⁶ Teraviljasaagid olid samuti madalad ning enamikul aastatel taludes madalamad kui mõisates.¹⁷ Selle kohta on konkreetsed andmed toodud tabelis 3.

T a b e l 3

Saagikus Eestimaa kubermangus aastail 1895-1915¹⁸

Kultuur	Saak puudades	
	mõisates	taludes
Rukis	77	73
Oder	65	60
Kaer	55	45

Sellises olukorras hakkasid Eesti talumajapidamised järjest suuremat tähelepanu pöörama loomakasvatusele, eelkõige piimakarjale. Suuremat rõhku hakati osutama ka sööda-kultuuridele ning põllundus muutus mitmekülgsemaks. Kuigi sajandi vahetusel teraviljahinnad tõusid, ei muutnud see

¹⁶ Vt. Eesti NSV ajalugu II, lk. 316.

¹⁷ Обзор Эстлянской губернии за 1906 год. 1907, стр. 7.

¹⁸ J. Kalm. Kas maksab meil välja rännata. - "Talu". 1915, nr. 10, lk. 293.

siiski juba möödunud sajandi lõpul kujunema hakanud suunda põllumajanduses. Hiljem mainitud spetsialiseerumine süvenes. Seetõttu pole õige 1950-ndate aastate algul levinud väide, nagu oleks loomakasvatustlik suund eesti põllumajandusele peale sunnitud kodanluse võimu perioodil.¹⁹ Märgitud suund läi läbi just seetõttu, et kohalikud tingimused olid nime-
tatud tootmisharude arenguks soodsad.

Loomakasvatuse peamiseks harudeks olid piimakarjan-
dus, sigade pidamine ja lambakasvatus. Kariloomade arv Ees-
tis ulatus sajandi vahetusel ümmarguselt 500 000-ni, mil-
lest umbes 3/5 langes Lõuna-Eesti arvele.²⁰ Sigade arv oli
1898. aastal üle 220 000, nendest 2/3 Lõuna-Eestis. Seega
kaldus sigade kasvatamises raskuspunkt, võrreldes piimakar-
jaga, veelgi suuremal määral Lõuna-Eestisse, eriti Tartu-
ja Viljandimaale. Lammaste arv ulatus sajandi lõpul umbes
poole miljonini, aga see langes pidevalt.

Arenes ka põllumajanduslik tööstus, peamiselt viina-
põletamine, mis jäi aga endiselt mõisnike monopoliks. Viina-
navabrikute arv Eestis ulatus käesoleva sajandi algul
250-ni. Nendest 70 % asus Eestimaa kubermangus, kus viina-
tööstus oli kogu Venemaa ulatuses kõige intensiivsemalt
arenenud.

Teiseks peamiseks põllumajanduslikuks tööstusharuks
Eestis oli piimatööstus, mille osatähtsus XIX sajandi lõpul
ja XX sajandi algul kiiresti kasvas.

Käesoleva sajandi algul toimus edasimineku põllumajan-
duse varustamisel masinatega. Masinaid muretsesid külla
eeskätt mõisad ja suurtalud. Edasimineku agrotehnikas ja töö
paremas organiseerimises avaldas mõju saagikuse tõusule:
Eestis saadi 1890-ndatel aastatel teravilja keskmiselt mõi-
sates 8,8 ja taludes 7,6 ts/ha. Käesoleva sajandi algul ku-
junes aga saagikus järgmiseks.²¹

¹⁹ Vt. E. Brandt. Eesti majanduse olukord kodanliku dikta-
tuuri perioodil. Tln., 1955, lk. 37.

²⁰ Eesti NSV ajalugu II, lk. 318.

²¹ E. Kuum. Maaviljeluse ja taimekasvatuse areng Eestis.
2. kd. (Doktoridissertatsioon). Tartu, 1971, lk. 275-276.

Teravilja saagikus Eestis aastail 1901-1915

(ts/ha)

Aastad	Talirukis	Talinisu	Suvinisu	Oder	Kaer
1901-1905	9,0	10,9	10,9	8,4	6,9
1906-1907	10,5	11,0	8,8	10,0	8,6
1911-1915	11,6	13,0	8,3	9,3	8,8

Intensiivselt arenes ka loomakasvatus. Langus algas uuesti seoses I maailmasõjaga. Suurennes kaubatoodangu osatähtsus, seda eriti Põhja-Eestis. Valdava osa kaubatoodangust andsid mõisad ja suurtalud.

Kõige selle pinnal areneski klassivõitlus Eesti külas käesoleva sajandi algul. Samast saavad alguse ka eesti kodanluse agraarvaated.

2. Kuidas lahendada agraarküsimust?

Kuna enamus Eesti rahvast igatses maad, siis ei saanud sellest probleemist mööda minna ka kodanlus. Küllalt suurt tähelepanu pöörati ka 1905.-1907. aastate revolutsiooniaegsetele talurahva nõudmistele, kaitstes muidugi kodanluse huve. Üldreeglina loeti 1905.-1907. aastate revolutsioonilisi sündmusi veaks või siis kihutustööst, mitte aga majanduslikust olukorrast tulenevaiks. Nii kirjutatakse "Vabaduses", et "... nüüd peab terve rahvas aru saama, et omavoli pruukimisega meie rahvas mingisuguseid paremusi enesele kätte võita ei suuda".²² Samal seisukohal on ka "Maa", kus soovitatatakse rahul olla "piskuga", sest muidu võivat rahutu aja tõttu kõigest ilma jääda. Seetõttu propageeritakse pik-

²² Seaduse ja õiguse põhjal. - "Vabadus", 1906, 10. jaanuar.

ka meelt ja võimule allumist. "See võim ei seisa mitte pommides, vaid püsivamas järjekindlas edumeelses edasipüüdmises. Looduses edeneb kõik asi aega mööda ja meie ei suuda k o r r a g a midagi teha."²³ Siin esitab autor ka vulgaarsele poliitilisele ökonoomiale omase võtte: samastab looduse ja ühiskonna elu seadused. Eriti üksikasjaliselt tegeles nende probleemidega Cambridge'i koolkond Inglismaal. Selle rajaja Alfred Marshall (1842-1924) luges isegi poliitilist ökonoomiat laiemas tõlgitsuses bioloogia osaks. Eelduseks võeti tõsiasi, et inimkond on osa loodusest ja allub loodusseadustele, siis ka inimühiskond peab alluma loodusseadustele. Kuna looduses ei esine hüppeid, siis Marshalli arvates ka inimühiskonnas peab valitsema ainult evolutsioon.²⁴ Üllatavalt sarnane kokkusattumine eespool esitatud tsitaadiga. On vähe tõenäoline, et väikese ajaleheartikli autor (ilmselt toimetuse materjal) oleks olnud tuttav Marshalli raamatuga, kuid võimatu see ka ei ole.

Samas ajalehes kirjutatakse veel, et agraarküsimuse lahendamiseks on kaks teed: revolutsiooniline ning loomulik ja rahulik. Esimene, s.t. revolutsiooniline ei viivat mujale kui konfiskeerimisele ja see tee olevat kodanlusevastane, sest see toovad elusse korralageduse ja tegevat võimatuks ühiselu.²⁵

Kui "Postimehe" mõnes artiklis kirjutati, et revolutsiooni perioodil ettetulnud "segadused" tekkisid majandusliku kitsikuse pärast, siis pole sellega nõus "Vabadus". Viimane püüab tõestada, et maata inimesed ja mõisamoonakad olevat ainult sotsialistide ajakirjandusest ja nende kihutustööst segadusse viidud. On õige, et talurahvas oli 1905.-1907. aastate revolutsiooni perioodil vähem organiseeritud ja teadlik kui linnaproletariaat. Viimane avaldas kahtlemata revolutsioonilist mõju maarahvale, kuid töötava talurahva rahutustel olid siiski eelkõige majanduslikud põh-

²³ Agraar-küsimus kolmandamas riigivolikogus. - "Maa", 1907, 13. september.

²⁴ Vt. Alfred Marshall. Principles of Economics. 1890.

²⁵ Agraar-küsimus kolmandamas riigivolikogus. - "Maa", 1907, 9.(22.) september.

jused. Besti mõisatöölistel, sulastel, popsidel ning rentnikel-talupidajatel oli küllalt põhjust rahulolematuseks.

Mõisatöölised nõudsid kõikjal tööpäeva lühendamist 12-14 tunnini ja palga tõstmist 10-15 protsendi võrra. "Moo-na" eest töötavad töölised nõudsid selle suurendamist ja õiglase mõõduga kätteandmist. Rentnikkude peamiseks nõudmiseks oli rendimaksu alandamine, teorendi kaotamine, maksu-protsentide vähendamine. Tavaliseks nähtuseks oli hoopis rendi tõstmine lepingu uuendamisel. Raharendile üleminekul arvestati keskmiseks rendihinnaks Liivimaal 8 rubla põllu-maa tiinu pealt, XX sajandi alguseks oli see aga tõusnud 15-18 rubla piiridesse. Taluomanikud nõudsid metsade andmist kohtade juurde, et nad saaksid küttepuid ja ehitusmaterjale oma käest jne. Peagi ühendas töötav talurahvas oma majanduslikud nõudmised poliitilistega. Käesoleva sajandi algul süvenes ka vastuolu talusulaste ja peremeeste vahel. Faktid mingil juhul ei kinnita väidet, nagu oleksid 1905.-1907. aastate revolutsioonilised sündmused Besti külas inspireeritud väljastpoolt.

Õigem seisukoht oli W. Buckil, kui ta kirjutab, et "... peajasjalikult maaküsimus oli see, mis meile 1905. aasta liikumised tõi. Ja milles meie kõigi nende liikumistega sammu edasi saime - see oli maaküsimus. Palju põllukohti läks teoorjuselt raharendile ja põllutöölise korteri- ja palgaolud paranesivad... See liikumine oli rahva streik, streik maa pärast. Kõikide ohvrite peale vaatamata - oli ta rahva võit."²⁶

Küll peab aga märkima, et ajalehes "Vabadus" esinesid vastuolulised seisukohad. Kui revolutsiooniliste sündmuste hindamisel oldi täiesti reaktsioonilistel seisukohtadel, ning propageeriti ka rahvaühatsuse teooriat ("Kõik oleme ühed suguvennad - eestlased, kuis peaksid siis sulased - mehed peremeeste maa ja varanduse peale käima hakkama, mis meeletu tegu oleks."²⁷), siis teiselt poolt nõuti maa ära-võtmist neilt, kes seda ise ei hari.²⁸

²⁶ W. Buck. Rahvas ja maa. Tartu, 1909, lk. 119.

²⁷ Asjata kartus. - "Vabadus", 1906, 27. juuli.

²⁸ Maa-küsimus. - "Vabadus", 1906, 16. mai.

Kuna kodanlus tervikuna pooldas maa eraomandust, siis asuti seda ka teoreetiliselt põhjendama. Selles osas tuleb kõigepealt märkida Tartu ajalehte "Postimees", mille toimetaja ja väljaandja Jaan Tõnisson oli ka üks edueraakonna agraarprogrammi koostajaid. "Postimees" asub kindlalt seisukohal, et iga eestlase hingetungiks on oma maa peal peremees olla.²⁹ J. Tõnisson aga väidab, et "maa olgu tööpinnaks nendele, kes seda harida tahavad".³⁰ Toodud nõue on küllalt üldsõnaline ja selgust ei anna ka lause: "Maa, kui meie rahvamajanduseline alus, peab üksikute meelevaldalt ära saama," mis leidub samas artiklis. Kuna J. Tõnisson samas kiidab aga edueraakonna agraarprogrammi, siis on selge, et ta ka siin pooldab eraomandit maale.

Ka ajaleht "Kodumaa" kritiseerib maa natsionaliseerimise nõuet ning arvab, et pole õigus eitada eraomandit, kuna just see "rahva kasudele kõige kohasem olla". Põhiliselt tuginetakse siinjuures eraomaniku omandiinstinktidele (nõus igasuguste tingimustega). Ajaleht püüab käsitleda ka eraomanduse tekkimist, kuid teeb seda täiesti pealispiinnaliselt ja uduselt. Kogu artiklit läbib mõte, et eraomandus põhineb perekondlikul baasil: vanem poeg sai tavaliselt suuremad õigused ja paremad tükid sugukonna valduses olevast maast.³¹ Toodud väites on tõetera, kuid kahjuks ei minda enam edasi. Nn. esmassünniõigus etendas kahtlemata oma osa eraomandi tekkimisel üleminekul ürgkogukonnast klassiühiskonda, kuid Eestis oli sellel moodusel väikene osatähtsus sajandeid kestnud maaeraomandi tekkimisel. See pole ka peamine. Põhiline eraomanduse tekkimisel oli siiski tootlike jõudude areng ning uute tootmissuhete tekkimine selle alusel.

Mitmeid probleeme on tõstatatud Peeter Schneideri raamatus "Maaküsimus". Selles antakse kõigepealt ülevaade maa-

²⁹ Uued sihid meie maaolude korraldamisel. - "Postimees", 1908, 7.-9. oktoober.

³⁰ J. Tõnisson. Kuidas tahetakse Eestimaal maaolusid korraldada. - "Postimees", 1907, 5.-8. mai.

³¹ P.L. Mõnda eraomanduse ajaloo. - "Kodumaa", 1907, 25. jaanuar.

korraldusest Soomes, Taanis, Rootsis ja Norras. Rääkides olukorrast Eestis, märgib P. Schneider, et meil ainult "... l a u l d a k s e kuldsest priiusest ja orjatakse ometigi peaaegu endist viisi edasi. Suurem hulk kehvast rahvast on just sunnitud maa-orjadena tööd tegema"³².

Vaatamata eeltoodule pooldab ta maaolude "... põhjalikku seaduslist korraldust". See aga tähendab temale kapitalistlikke tootmissuhteid maal. P. Schneider pooldab nii eraomandust kui ka nn. põlist renti. Käsitletava raamatu autor pooldab mõisnike maade vähendamist ja maa ülejääkide müümist "teatud tasu eest" moonakatele ja teistele maata inimestele,³³ kirikumõisate likvideerimist, kuna maaharimine ning moonakate, saunikute ja vabadikkude pidamine hinge- karjase ametiga kokku ei käi.³⁴ Ta nõuab eraomandusele kaitseadust, "mis väiksemaid maaomanikke kapitali võimu ja rõhumise eest kaitseks".³⁵ Tüüpiline mõtteavaldus väikekodanliku poliitilise ökonomia esindajale, seda eriti XX sajandil.

Kodanlikest autoritest, kes käsitlesid teoreetilise kallakuga probleeme, paistab juba enne 1910. aastat silma hilisem kodanliku Eesti diktaator Konstantin Päts. Nimelt ilmus 1907. aastal tema raamat agraarprobleemide kohta.³⁶

Raamatu esimeses osas püüab autor anda ülevaadet agraarprobleemi lahendamisest Uus-Meremaal, kuid teeb seda vallutajaid ülistades ja fakte moonutades. Nii kirjutab K. Päts, et Uus-Meremaal "kõik maa pärisrahva omanduseks tunnistati..."³⁷

³² Peeter Schneider. Maaküsimus, 1907, lk. 31.

³³ Sealsamas, lk. 37.

³⁴ Sealsamas, lk. 38.

³⁵ Sealsamas, lk. 40.

³⁶ K. Päts. Maa-küsimus. Tln., 1907.

³⁷ K. Päts. op. cit., lk. 39.

Uus-Meremaa kohta toodud andmed ei vasta aga tegelik-
kusele. Kohalikud elanikud - maoorid - osutasid valluta-
jatele visa vastupanu. Alles 1840. a. saavutas kapten Wil-
liam Hobson pealikutega kokkuleppe ning saavutas, et ma-
oorid võtsid vastu Inglise kuninganna ülemvalitsuse. Akti
nimetatakse Waitangi lepinguks.³⁸ Seal taheti luua
nn. "mudelkoloonia". Kohalikud elanikud ei leppinud aga
neile määratud kohaga, nad haarasid relvad ning alusta-
sid sissisõda.

Alles 1867. aastaks saavutasid inglased maooridega sõ-
jalise jõu survel teise kokkuleppe, mille järgi sõjategevus
lõpetati. Lepingu põhjal pidi kohalikele elanikele jääma 4
miljonit hektarit maad. Kuid ka sellest ei peetud kinni ja
sajandi lõpuks oli maooride käes vaevalt pool lubatud maast.
Praegu on nende käes kokku maavaldusi umbes 1,6 milj. ha.³⁹
Seega lahendati agraarküsimus Uus-Meremaal vallutajate hu-
vides kohalike elanike arvel. Viimastel aastakümnetel on
maoorid individuaalselt tagasi ostnud osa neid maid, mis
möödunud sajandi lõpul läbiviidud suurmaoamandite likvidee-
rimise korras kuulutati riigi omandiks ja müüdi väikefarmeri-
ritele. Vaatamata sellele on tänapäeval ka Uus-Meremaal agraarkord
tüüpiline kapitalistlikele riikidele. Suurem osa
põllumajanduslikust maast on kapitalistide-farmerite käes.
64 % kõikidest põllumajanduslikest kõlvikutest kuulub
9 %-le majanditest, majanditele, mille suurus on üle
400 ha.⁴⁰

Uus-Meremaa agraarkorraldust pidas K. Päts ideaalseks
ning võttis selle eeskujuks. Analüüsides olukorda Eestis,
kirjutab K. Päts, et "meie maa-olude peaviletsus sei-
sab just selles, et rahva käes maad ei ole, et rahval
kindlaid õigusi selle maa kohta ei ole, mis ta aastasadade

³⁸ Rudolf Sirge. Kauge Lõuna kütkes. - "Looming", 1967,
nr. 8, lk. 1233.

³⁹ Sealsamas, lk. 1239.

⁴⁰ Страны мира. М., 1967, стр. 459.

jooksul harinud ja parandanud". Edasi kirjutatakse, et "maa olgu rahva päralt"⁴¹.

Esiialgu paistab, et esitatakse täiesti demokraatlik nõudmine. Demokraatlikke formuleeringuid põhjustasid tol ajal juba levinud bolševike agraarteooriad. Kui aga hakati lahti mõtestama Pätsi mõistet "rahvas", siis selgub midagi muud. 1920. a. ütles K.Päts Riia saksa ajalehele antud intervjuus, et mõisate edaspidisele jagamisele tuleb viibimata piir panna. Esinedes aga 1936. a. kõnega põllutöökoja kongressil, ütles ta, et edaspidi pööratakse rohkem tähelepanu suurtalude arendamisele. K.Päts ei olnud nõus nendega, kes nõudsid talude suuruse ülempiiriks 50 tiinu. Ta ülistas fašistlikku Saksamaad, kus tema arvates põllumees "parunike" tehakse. Sama soovis Päts saavutada ka Eestis⁴², asudes looma privilegeeritud hallparunite eliiti ning kehtestades Saksamaa eeskujul talude pärimise eelisõiguse institutsiooni.

Ka kogu tema praktiline tegevus kodanuse võimupäevil näitas, et esiplaanile seati suurtalunike huvid. Ainuke järeldus on, et mõiste "maa olgu rahva päralt" ei tähenda K. Pätsil maa rahva päralt olemist nüüdisaegses, marksistlikus mõttes. Tema mõistis "rahva" all eelkõige maakodanlust.

Kuidas aga olukorda parandada? K.Pätsi arvates tuleb luua maatagavarafond. Selle moodustamiseks tuleb tema arvates omavalitsuse piirides olevad kroonumaad kas tasuta või tasu eest ühisomanduseks tunnistada. Samuti tuleb toimida kirikute, kloostrite ja linnade maadega ning seniste mõisnikkude kogude ja landraatide kolleegiumi päralt olevate mõisatega. K.Päts arvab, et kõigepealt peab ära kaotama viinapõletamise, õllekeetmise, laatade, jahi, kõrtside ja kõik teised sellised eesõigused.

Süvenedes nendesse nõudmistesse, veendume, et tegemist on feodaalsete iganditega, mis Eestis veel säilisid. Nende likvideerimise nõudmine kahtlemata oli progressiivne, kuid selles osas polnud K.Päts ainus ega esimene. Demokraatlikud

⁴¹ K.Päts, op. cit., lk. 47.

⁴² ORKA, f. 1112, n. 1, s.-ü. 292, l. 21.

jõud tegid seda hoopis järjekindlamalt. Niisugused kodanlikud õigused, mis määrab raha, peavad aga K. Pätsi arvates säilima.

Kuna eelmärgitud viisil ei saa maad küllaldaselt, siis peab ühisomandisse minema ka eramaid. Neid tuleb aga K. Pätsi arvates kas vabatahtlikul kokkuleppel või siis sunniviisil vahekohtu poolt määratud õiglase hinna eest osta. Selgituseks märgib K. Päts et "... terve rahva päralt oleva maatagavara asutamine iseenesest veel sugugi sotsiaalsismuse aadete teokste gemine ei ole" ⁴³.

Seda kahel põhjusel: esiteks antakse see ühismaa K. Pätsi plaani järgi üksikisikute kätte kasutada ja teiseks peale ühisomanduse säilib ka maa eraomand. Nimelt nõuab K. Päts kõigi senini müümata talude kiiret eraomandiks müümist. Ta teeb isegi ettepaneku kindlaks määrata talude maksimumsuurus. ⁴⁴ Seejuures teeb aga autor ka kohe kitsenduse - tema arvates ei käiks selle määra alla mõisad ja varem ostetud talud, vaid need jääksid "... puutumatult nende seniste omanikkude kätte, kel täielik vabadus oleks neid endisel viisil tarvitada" ⁴⁵.

Kerkib küsimus, kuidas kasutada ühisomanduses olevat maad? K. Päts tuleb välja järgmise ettepanekuga: "Rahva maatagavarast võiks üksikutele põllumeestele maad a i n u l t p ö l i s e l e r e n d i l e anda." Seejuures oleks rendi tähtaeg hästi pikk - 1000 aastat, ning selle aja jooksul ei tohi rendi suurus muutuda. "... rentniku järeltulijad peaksivad ka tuhande aasta pärast just niisama kõrget renti maksuma, kui põlise rendi esimesel aastalgi." ⁴⁶.

⁴³ Sealsamas, lk. 54.

⁴⁴ Sealsamas, lk. 51.

⁴⁵ Sealsamas, lk. 52.

⁴⁶ Sealsamas, lk. 66-67. Samasuguse seisukoha esitas II duummas Eesti kubermangu esindaja Jürine, kes pooldas "päritavat ehk põlisrenti". Ka Jürine ei poolda maa konfiskeerimist. (Tsit. V.I. Lenin. Teosed. 13. kd., lk. 361.)

Mille poolest siis K. Päts peab põlisrenti paremaks maa eraomandusest?

1) Põlisrendi puhul pole tarvis suurt summat ostuhinnana maasse mahutada. Seda võib kasutada maa parandamiseks, agrotehnika täiustamiseks, uute põllutööriistade muretsemiseks. Et see tõesti toob kaasa kapitalismi kiire arengu põllumajanduses, näitab USA ajalugu. Seal võeti maa tasuta ära indiaanlastelt ning jagati välja sisserändajatele sisuliselt tasuta. Kapitalistlikud farmerid ja ka töösturid ei kulutanud raha maa ostmiseks, vaid peamiselt selle kasutamiseks.

K. Pätsi plaani järgi võrduks põlisrent umbes ostuhinnaga protsendiga, kuid ilma ostuhinnata.

2) Põlisrendi määraksid rahva esindajad õiglasemalt kui kujuneb maa hind, mis pidevalt tõuseb.

Siin ei arvesta K. Päts oma endist väidet, et "...nõudmine maa järele tõuseb aga ühes rahva arvu kasvamisega". Ju hulki kui rent jääb muutumatuks, jäävad ju need, kes said maa "põlisrendile", paremasse olukorda nendest, kes oleksid nõus maad harima 20 või 50 aasta pärast. Ka ajalugu kinnitab, et ühiskonna arenedes ning elanikkonna kasvades tõusevad kaupade hinnad, nende hulgas ka maa hind. Pidevalt muutub ka laenuprotsent ja see avaldab mõju maarendile. Ilmselt ei saanud K. Päts aru, kuidas kujuneb maa hind ja millised on suhted hinna ning rendi vahel. Täiesti utoopiline on aga mõte, nagu määraksid rahva esindajad (kes need oleksid, jääb lahtiseks) rendi õiglaselt. Kelle huvidest lähtudes õiglaselt?

3) Edasi saaks K. Pätsi arvates põlisrendi puhul anda talusid ka neile, kellel raha pole või kellel seda on vähe.⁴⁷

Tekib küsimus, miks K. Päts ei poolda maa natsionaliseerimist. See on ju kodanliku revolutsiooni aktiks. Kodanliku poliitikategelasena kartis K. Päts natsionaliseerimist aga seetõttu, et teatud tingimustes pole maa natsionaliseerimine ainult ko-

⁴⁷ Sealsamas, lk. 67-70.

danliku revolutsiooni "viimane sõna", vaid ka samm sotsialismi poole. Ta ei nõustu natsionaliseerimisega, sest ta ei suuda loobuda eraomandist. Maa natsionaliseerimine on aga samm selle poole. Oma süsteemi elluviimiseks paneb ta ette ümber korraldada ka krediidisüsteem, sisse seada omavalit-suse kasuks maamaks, arendada ühistegevust.

Oma raamatu lõpus annab K. Päts hinnangu mitmetele tol ajal eksisteerinud agraarprogrammidele. Nende hulgas ka sotsiaaldemokraatide programmile (K. Pätsi sõnastuses "sotsialistid"). Marksistlikku agraarküsimuse lahendust ta moonutab. Nimelt kirjutatakse raamatus, et "sotsialistid ei taha maa asjus praegu midagi kindlat pakkuda, sest et nad ainult seda ootavad, kuna suurkapital põllupidamises võit-jaks jääb ja praegu iseseisvaid majapidajaid ikka rohkem ja rohkem oma alla rõhub"⁴⁸. Kuna edasi räägitakse vene sotsiaaldemokraatiast ja sellest, et nn. aula-otsustes lähtu-takse nendest, siis on tema "kriitikatules" bolševike sei-sukohad. Säärast ootamist pole aga viimased kunagi propa-geerinud. K. Päts teeb järelduse, et sotsialistid, lähtudes oma üldnõudest, ei tohiks üldse talusid kaitsta ega mõisate kasvu takistada. Ta jõuab lõpuks järeldusele, et 1905. a. aula-otsused polevat üldse sotsialistlikud, vaid kodanlikud ja sarnanevat eduerakonna seisukohtadega maaküsimuses. Ei ühes ega teises pole K. Pätsil õigus. Samuti mõistis ta täiesti vääralt kontsentratsiooniprotsessi põllumajanduses. Ei tähenda ju suurmaapidamise valitsemine kapitalistlikes maades, et väikesed ja keskmised talud kaoksid. Kuigi vii-maseid läheb kapitalistlikes maades igal aastal tuhandeid pankrotti, tekib neid samal ajal jällegi tuhandeid juurde. Suurtootmise juhtivat osa kapitalistlikus põllumajanduses ei tohi mõista vulgaarselt - nagu peaks suurtaalude arv tingimata kasvama (seaduspärane on selle vähenemine). Tähtis on see, et suurtootmise käes on enamik maast ja tootmisva-hendeist, nad annavad valdava osa kaubatoodangust. Suurta-lude juhtiv osa tähendab seda, et nemad määravad ja annavad suuna põllumajanduse arengule, dikteerivad hinnad, määravad turud. Väiketootjate väljatõrjumist suurtootmise poolt ei tule näha esimeste viivitamatus eksproprieerimises, vaid nende laostumises, majanduslike tingimuste halvenemises ja

⁴⁸ Sealsamas, lk. 138-139.

nende pidajate töötingimuste suhtelises halvenemises. Seda aga K. Päts kui kodanlik autor ei mõistnud ja, nagu näitas tema hilisem tegevus, ei tahtnudki mõista.⁴⁹

Eeltoodud seisukohtadega sarnanevad ka muud tol perioodil ajakirjanduses avaldatud agraarvaated. Enne I maailmasõda jäi Eesti kodanlus eraomanduse nõudmise juurde. Ta astus resoluutselt välja bolševike agraarseisukohtade vastu. Samal ajal ei nõudnud ta ka mõisamaade konfiskeerimist.

3. Kas suur- või väiketalu?

Kodanlike agraarteoretikute hulgas, kellega ühinesid aeg-ajalt ka kohalikud sakslased, oli arutatava teemana sajandi algul päevakorral ka majandi suurus. Balti mõisnikkond üldreeglina pooldas suurmaapidamist. Paljud kodanluse grupid kaitsesid aga väiketalumajapidamist. Alati ei tähendanud see väiketalude püsivuse teooria pooldamist. Niivõrd kui kodanlus väiketalude pooldamisega võitles mõisate vastu (eriti möödunud sajandi lõpul ja käesoleva algaastail), olid tema vaated progressiivsed. Need olid suunatud veel säilivate feodaaligandite vastu. Vahetult enne I maailmasõda oli aga eesti kodanluse väiketalude pooldamise jutlustamine selgelt suunatud bolševike agraarprogrammi vastu. Kuna sel perioodil majandi tüübina eelistati väiketalusid, võttis kodanlus omaks reaktsioonilise väiketalude püsivuse teooria.

Oma seisukohti püüti ka teoreetiliselt õigustada. Ikka taheti tõestada, et kontsentratsioon ei saavat esineda põllumajanduses, see võivat teatud määral esineda ainult tööstuses.

⁴⁹ Vt. V. Krinal, L. Loone ja I. Soidra. Majandusliku mõtte põhijooni kodanlikus Eestis (1920-1940). Tln., 1968, lk. 71, 128-133.

"Hoopis teisiti on lugu põllumajandusega", kirjutatakse näiteks "Päevalehes". "Siin on töötamise tingimused niisugused, et põhjaliku põlluharimise juures väiketalitus suurtahtlusest üle on, vähem põhjaliku harimise juures aga mõlemad umbes üheväärtilised."⁵⁰

Artikli autor tsiteerib peamiselt K.Kautsky tööd "Maa-küsimus". Ilmselt pole ta üldse tuttav V.Lenini agraarprobleemi puudutavate töödega, sest talle jääb ka arusaamatuks, miks sotsiaaldemokraadid nõuavad mõisate jagamist, kui nad ei poolda väiketalusid. Või on tegemist hoopis moonutatamisega. Leninliku agraarprogrammi moonutamine on täiesti selge ajakirjas "Talul" avaldatud artiklis, kus püütakse bolševike agraarpoliitikat pidada ainult katsetamiseks.⁵¹

Samal küsimusel peatub pikemalt J. Hünerson. Ta väidab, et Marx ja Kautsky laiendasid tööstuse kontsentratsiooni mõtlematult ka põllumajandusele. "Vabrikutööstus on mehhaaniline protsess, põllupidamine selle vastu aga orgaaniline... Selle tagajärjeks on, et tööstuses inimene kõik oma tahtmise järele juhtida ja korraldada võib, põllupidamises aga tuleb looduse tahtmisega, tema tujudega rehkendada, kehtab igavene võitlus loodusega"⁵², kirjutab J. Hünerson.

Küllalt tihti esines käsitletaval perioodil majandi suuruse kohta artikleid "Postimehes", samuti "Päevalehes". Ajakirjanduses on mitmel korral tähendatud, et ulatuslik suurmaapidamine on kultuurivaenulik nähtus, mis kogu maa edenemist takistab. Kuid tavaliselt hakatakse samas ka väiketalude "püsisust" kiitma.

Väikemajandite pooldajate juhtivaks kodanlikuks teoreetikuks kujunes Jaan Tõnisson, kes ülistas üldse maaelu, vastandades seda linnale. "Peab meie rahvas majanduseliselt välja arenema, nagu elunõuete kohane, siis tuleb meil tö-

50 Sotsiaaldemokraatia maapoliitika vastuolud. - "Päevaleht", 1917, 6.(19.) mai.

51 J.K. Uued majapidamise viisid ja majandusline edu. - "Talul", 1918, nr. 2, lk. 3-7.

52 J. Hünerson. Kas suur- või väikepõllupidamine. - "Talul", 1918, nr. 2, lk. 39.

siselt m a a küsimusest kinni hakata" 53, kirjutab J. Tõnisson.

Seejuures ei pea J. Tõnisson kõige olulisemaks maaomandi üleminekut sakslastelt eestlastele. "Palju tähtsam on veel see, et k o d u m a a p i n n a j a o t u s tõsiselt rahvameelseks muutuks: võimalikult k õ i g i l rahvaliikmetel peab võimalus olema l o o v a t õ õ k a u d u m a a g a osasaamisse astuda. Inimestel, kellel tahtmist ja jõudu on kodu pinna harimiseks tööd teha, peavad m a a d s a a m a ." 54

Kuidas seda maad saada, jätab J. Tõnisson mainitud artiklis lahendamata. Kuidas ta seda aga mõtles, on teada "Postimehe" teistest artiklitest. Huvitav on siinkohal ära tuua järgnevad laused.

"Just maaomanduse ainuõiguse ja poliitiliselt loodud eesõiguste varal on suurmaapidamine ka meil tänini "edene nud". Põhjana ekslik oleks aga arvata, nagu tõuseks Balti suurmaapidamise võim tema majanduslikust viljakusest.

Kui suurmaapidamine poliitilise toetuse kaotab, siis jääb tema majanduslikult kulturalikule väikemaapidamisele alla, nagu seda Lääne- ja Kesk-Euroopa majandusline edene mine näitab...

Väikemaapidamise sisemine jõud seisab just selles, et tema maaharijad iseseisvateks töötegijateks muudab, kes kõi ge oma jõu ja oskamise poolest haritava pinnaga ühine vad." 55

Artiklis on vihjamisi nõutud suurmaapidamise jaotamist, näidatud selle positiivseid tagajärgi Euroopa riikide kogemustele tuginedes. Et seda tuleks ka Eestis teha, seda siin otseselt välja ei öelda.

Samal määral idealiseerib oma maalappi ka "Päevaleht". "Nõnda on oma talu, oma maalapike - olgu see täielise omanduse või põlise rendi näol - põlluharija ideaal. Ja

53 J. Tõnisson. Meie rahva majanduselise arenemise sihtjooned lähemas tulevikus. - Eesti Kultura I. Korraldanud W. Reiman. Tartu, 1911, lk. 358.

54 Sealsamas.

55 Väikemaapidamise mõtte edenemine II. - "Postimees", 1911, 24. jaanuar.

sellepärast võib ütelda, et väikepõllupidamine suurema osa inimsoo ideaal on. Suurpõllupidamine aga võib ainult üksikute isikute eesmärk olla, kuna tuhanded nende orjad ja õnnetud peavad olema."⁵⁶ Artiklis väidetakse, et ka Baltimaades sureb suurmaapidamine välja ning seepärast soovitatakse "... väikepõllupidamist edendada"⁵⁷.

Miks siis soovitatakse väiketalusid, milles nähakse nende eeliseid?

Kõigepealt lähtutakse sotsiaalpoliitilisest aspektist: väiketalu mahutab rohkem rahvast maale. "Rahvamajanduslikult on niisugune majapidamine kõige tulusam, mis oma maa-pinna üksuse kohta võimalikult suure hulga inimesi ära võib elatada"⁵⁸, kirjutatakse "Põllutöölehes". Sääraseks majapidamiseks peab ta väiketalu. Seejuures ei pea nimetatud artikli autor eesmärgiks talupoegade omanikuksteegemist. Ta kirjutab, et "rahvamajandusele on see ükskõik, kas need inimesed maa omanikud või rentnikud, kapitalistid või võlatarvitajad, töödandjad või töötajad on"⁵⁹. Viimasest lausest järeldub, et autor ei taha tegelikult midagi muuta. Kirjeldatud olukord ju eksisteeriski. Võib-olla ainult mõisnikel oleks soovitatav anda osa maid rendile. Sääraste mõttega tuli välja ka osa mõisnike. Et autor on üldse väärteooriate kammitsais, näitab asjaolu, et ta pooldab ka kolme faktori teooriat, rõhutades eriti kapitali tulu.

Kodanluse huvides on küsimusele hoopis paremini lähenenud H. Taar, kes kirjutab:

"Eravarandusline kord on salgamata üks neist suurematest põhjustest praeguse aja sotsialviletsuse ja - viha juures. Edasisammuv kultura on ilma varanduseta rahvakihi nägijaks teinud ja see kole vihavaen ei või enne kaduda, enne kui siin põhjalikku paranemist on tulnud, kõigepealt muidugi sel teel, et kõikidele suuremat võimalust antakse ise omanikkudeks saada, kuna siis eravarandus aegamööda ik-

⁵⁶ J.W. Aja märgid. - "Päevaleht", 1912, 10.(23.) september.

⁵⁷ Sealsamas.

⁵⁸ A.J. Väiketalu pidamise rahvamajandusline tulu. - "Põllutööleht", 1910, nr. 51, lk. 418.

⁵⁹ Sealsamas.

ka rohkem ja rohkem teataval määral kitsendatud saab, aga kõikide juures ühesarnaselt."⁶⁰

Kuidas mõtleb autor seda kitsendust kõikide juures ühesarnaselt läbi viia, jääb tema saladuseks. Käesoleva sa-
jandi alguses, ja seda ka Eestis, oli juba ilmne, et seda
teha pole võimalik. Seetõttu oli ka eestoodud soov vaid
soovunelm, utoopiline unistus. Eespooltoodust lähtudes soo-
vitab H. Taar Eesti oludes väiketalusid ning, et "... meie
väikepõllumehed peaks nimelt ka pärisomanikud olema ja mit-
te ainult ajutised omanikud... Parajates piirides peetud
egoismuse ei ole mitte majanduslikult üksi edasikihutaja
võim, vaid kindlustab ühtlasi ka üleüldist õnne, edu, kõlb-
lust jne."⁶¹

Viimane lause on ajendatud ilmselt Smithi lugemisest:
pidas ju A. Smith kogu inimtegevuse algpõhjuseks egoismi.

Umbes samadel eesmärkidel propageerib väiketalusid ka
J. Hünerson⁶², tollel ajal "Põllutöölehe" toimetaja ase-
täitja.

Püüdlukult propageeriti ka väiketaluude majanduslikke
eeliseid. Milles need siis kodanlike autorite arvates sei-
sid? J. Hünerson näiteks märgib järgmist:

- 1) saab arendada neid majandusharusid, mis on tulusa-
mad;
- 2) perekonnaliikmed töötavad usinamini ning nendega
saab rohkem kokku hoida;
- 3) kasvab elanike ostujõud. "Kui mõisast teha kümme
talu, siis ostavad talunikud kokku mittevõrdselt rohkem
tööriistu, masinaid, seemneid, kunstsõnnikut ja pudukau-
pa"⁶³;

⁶⁰ Helene Taar. Kirjad Eesti põllumeestele V. - "Posti-
mees", 1911, 1.(26.) mai.

⁶¹ Sealsamas.

⁶² J. Hünerson. Põhjalikust maatarvitamisest meil ja mujal.
- Eesti Kultura I. Korraldanud W. Reiman. Tartu, 1911,
lk. 199.

⁶³ Sealsamas, lk. 202.

4) kindlustavad tööjõu suurталudele.⁶⁴

Peatume neil veidi pikemalt. Kõigepealt küsimus sellest, milliseid majapidamisharusid saab üks või teine majapidamisliik arendada. J. Hünersoni arvates on valikuvõimalused suuremad väiketaludel. Kui aga tutvume põllumajandusega Eestis käesoleva sajandi alguses, siis veendume, et taludes ei arendatud majandusharusid, mida poleks esinenud suurmajandites, eelkõige mõisates. Viimastes oli majandus mitmekülgsem kui taludes. Alates möödunud sajandi lõpust hakkas Eestis arenema karjakasvatus. Kasulik oli just piimakarja pidamine. Kuid käesoleva sajandi alguseks oli piimakarjakasvatust suund mõisates intensiivsem ja järjekindlamalt välja kujunenud kui taludes. Näiteks 1913. aastal oli mõisates iga 100 tiinu põllumajandusliku maa kohta 19,1 lehma, taludes 16,4 lehma.⁶⁵ Taludes isegi kaheldi veel nimetatud suuna kasulikkuses ning põllumeeste seltsides analüüsiti, uuriti ja vaieldi teraviljamajanduse kriisi põhjuste üle, otsiti teid ja võimalusi talumajanduse tulukuse suurendamiseks. Karja produktiivsus oli mõisamajapidamistes, kus rohkem kasutati õlikooke jm. jõusööta, palju kõrgem kui talumajapidamistes. Tõuomadustelt olid mõisate karjad palju ühtlasemad ja paremad. Juba selle näite põhjal peaks olema selge, et tulusamate majandusharude paremate arendamisvõimaluste osas küll ei saa eelistada väiketalu.

Teise eelisenärgib J. Hünerson talupidaja oma perekonnaliikmete kõrgemat tööviljakust. See on õige ning seda argumenti toonitavad peaaegu kõik väiketalude püsivuse teooria autorid. Kuid millise hinnaga saavutati kõrgem tööviljakus? Mitte parema mehhaniseerimise ega parema tööorganiseerimise, vaid eelkõige perekonnaliikmete rängema füüsilise töö tulemusena. Oma väidete kinnituseks võrdleb J. Hünerson Rumeeniat ja Bulgaariat; kuna esimeses valitses suurmaapidamine, teises väiketalud ning seetõttu olevat Bulgaaria Rumeeniast igati ees. Kuidas oli olukord nimeta-

⁶⁴ Umbes samadel seisukohtadel ollakse artiklis "Suur- ja väikepõllupidamine" - "Päevaleht", 1913, 25. august. Palju ei erine ülalmärgitust ka J. Tõnissoni vaated. (Vt. H. Kruus. Jaan Tõnisson Eesti kodanluse juhina, 1921).

⁶⁵ A. Kõörna, op. cit., lk. 49.

tud maades? Bulgaarias likvideeriti põhiliselt suurmaamand Türgi ikke likvideerimisega aastail 1877-1878. Kuid ka Bulgaarias säilisid kuninga ja kloostrite maavaldused. Eriti möödunud sajandil jagasid suuremate maade valdajad oma maad väikesteks kruntideks ja andsid need poolterarendi alusel talupoegadele harida, sest see andis suuremat kasumit. Talupoegade väike- ja kääbusmajandeid koormasid kohustused liigkasuvõtjate vastu, poolterarent ning teised orjastavad rendiliigid. Neid rõhusid ka pangavõlad, mille summa lakkamatult suurenes. Kui 1900. a. hüpoteegivõlad pankadele ja liigkasuvõtjatele moodustasid 11 miljonit levi, siis 1911. a. ulatusid need juba 38 miljoni levini.⁶⁶ Võlasumma ületas tunduvalt väike- ja kääbusmajandite väärtuse ning nende omanikud olid sisuliselt poolproletaarlased.

Rumeenias eksisteerisid mõisad. Enam kui 2/3 mõisnikest andis maa rendile, tavaliselt mõnele suurrentnikule, kes selle omakorda väikeste tükkidena talupoegadele edasi rentis. Seega ei olnud tegelikult väga suuri erinevusi majandite liikides. Peamiselt tänu suurmajapidamistele esines Rumeenia XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul välisturgudel ühe peamise leivavilja eksportijana. Majanduslikult olid aga mõlemad mahajäänud maad. Juba K. Kautsky näitas, et kõrgem tulukus tuleneb perekonnaliikmete alatarbimisest. (Sellega ajal K. Kautsky oli veel marksistlikel positsioonidel.) Kautsky võrdleb kaht 5-liikmelist perekonda: üks töötab suurtalus, teine väikeses. Nende kogu büdžeti analüüs näitab, et väikemajandil oli see 1158,40 marka, suurmajandil - 2739,25. Suurataluga ühesuguse elatustaseme puhul osutus väikemajand vähem tulukaks.

Eriti põhjalikult on seda probleemi uurinud aga V. Lenin nii Taani, Saksamaa kui ka teiste maade näidete põhjal. Näiteks oma töödes "Agraarküsimus ja "Marxi arvustajad"" lükkab ta rikkaliku faktilise materjali alusel ümber väiketalu omanike ja nende perekonnaliikmete "kõrgema tööviljakuse" propageerijate argumendid. Lõppjärelendusena kirjutab V. Lenin, et faktiline materjal "... tõestab suurmajandi tehnilist üleolekut põllumajanduses, väiketalu üle

⁶⁶ Uusaeg. 3. kd. Tln., 1968, lk. 398.

jõu käivat tööd ja alatoitlust, nende muutumist mõisnike sulaseks ja päeviliseks, tõestab väikeste talumajandite arvu kasvu seost puuduse ja proletariseerimise kasvuga⁶⁷.

Kolmanda eelisena näeb J. Hünerson väiketalu de valitsemise puhul elanike ostujõu kasvu. Küsimus on õieti realiseerimisprobleemist, turuprobleemist. Ülaltoodud J. Hünersoni tsitaadist selgub, et ta asub selles küsimuses majandusliku romantismi ja vene narodnikute jälgedes. Ka viimased arvasid, et väikekodanluse osatähtsuse tõus (Eesti kodanlike autorite poolt propageeritud väiketalud olid väikekodanluse taimelavaks) toob kaasa elatustaseme tõusu. Nad panid peamise rõhu isiklikule tarbimisele ja jätsid tähele panemata tootliku tarbimise. J. Hünerson küll kirjutab, et väiketalud ostavad rohkem tööriistu, kuid see ei ole põhjendatud. Eesti andmetel muretsesid põllutööriistu, kunstväetisi ja muud põllumajandusele vajalikku siiski peamiselt mõisad ja suurtalud.

Lõpuks pidid väiketalud kindlustama tööjõuga suurmajandeid. Kui eelmiste eeliste puhul võis olla ebaselge, mida J. Hünerson mõistab väiketalu all, siis nüüd selgub, et siiski sääraseid väikekohti, mis ei suuda anda tööd kogu perele. Seega on ta tüüpiline väiketalu de püsivuse teooria pooldaja, mitte aga niivõrd mõisate ja üldse säilinud feodaalsuhete likvideerimise eest võitleja. Ja kuigi ta samas artiklis soovib mõisate tükeldamist,⁶⁸ siis neljandast eelisest lähtudes teeb ta seda tõenäoliselt jällegi väikemajandi püsivuse teooria propageerijana, eriti seetõttu, et suurtalu de suhtes on tal sama ettepanek. Sisuliselt on siin J. Hünersonil kahtlemata õigus. Väiketalud ei suuda ära kasutada kõigi perekonnaliikmete tööjõudu ning äraelamiseks tuleb teenistust otsida mujalt. Samal ajal seob väiketalu perekonnaliikmeid teatud paikkonnaga ning paratamatult tuleb tööle minna mõisasse või suurtaludesse, sest tööstustevõtteid maal peaaegu ei olnud. Seetõttu tuli nõus olla ka pakutud palgaga. Väiketalud kindlustasid suurmajandid tööjõuga ning surusid alla ka põllutööliste palgu.

⁶⁷ V.I. Lenin. Teosed. 5. kd., lk. 152.

⁶⁸ J. Hünerson, op. cit., lk. 199.

Milline pidi olema siis väiketalu suurus? Kui J. Hüner-son pidas väikekoha üheks funktsiooniks suurtalude tööjõuga varustamist, siis "Päevalehes" väidetakse, et "... niisugused väikekohad, mis oma harijale tööd ega leiba ei anna, on tõesti parem asutamata jätta"⁶⁹. Käsitletavas artiklis pooldatakse talu, mille "peal tema pidaja oma perekonnaga veel hästi võib ära elada"⁷⁰. Seejuures ei anta täpset suurst (see loomulikult sõltub majandamise viisist ja talu asukohast). Tuues Eestimaa kubermangu talu arvu suurusgruppide järgi, arvab artikli autor, et seal võiks talude arv vähemalt neli korda suurem olla. Mainitud artiklis isegi peetakse põllumajanduse kiratsemise põhjuseks maa ebaõiget kasutamist. Viimane olevat aga tingitud liiga suurtest talukohtadest. Ka teiste kodanlike autorite seisukohti arvesse võttes võib väita, et väiketalude suurseks soovitati peamiselt 20-30 ha suurusi kohti. Aeg-ajalt pooldati ka suuremaid, isegi kuni 50 ha suurusi.

Säärane talu oli enamike kodanlike autorite agraarprobleemi lahendus. Peab aga märkima, et tolleaegses ajakirjanduses esines ka teistsuguseid seisukohti. Vastasrinnas esindajana võib märkida J. Kirkmanni artiklit ("Edasi" VI), Märkides, et J. Tõnisson ning eduerakond pooldavad väikepõllundust, "Peterburi Teataja" ja "Tallinna Teataja" aga suurmajapidamist, analüüsib J. Kirkmann USA andmeid ja jõuab järeldusele: "Põlluharimistehnika kiire edenemise järeldus on see, et maa ikka rohkem suurkapitalistide omaduseks langeb."⁷¹ Autor arvab, et väikepõllupidamist ei aita elus hoida ka ühistegevus ning lõppjäreldusena jõuab J. Kirkmann väiketalude püsivuse eitamisele.

Samadel seisukohtadel on ka J.S. initsiaalide all "Postimehes" avaldatud artikli autor. (Artikli joone all on märkus, et toimetuse ei ühine autori seisukohtadega. Järgmises numbris ilmuiski toimetuse vastus, milles propageeriti

⁶⁹ Elujõuline väiketalu. - "Päevaleht", 1912, 12.(25.) september.

⁷⁰ Sealsamas.

⁷¹ J. Kirkmann. Kuhu põllumajandus tõttab. - "Edasi" VI (aastarv märkimata), lk. 35.

J. Tõnissoni sellekohaseid vaateid.) Üldmääratud J.S. artiklis märgitakse, et väiketalude arv Eestis pidevalt kasvab. Sellel on kolmesugused Järeldused:

- 1) väiketalud ei kasuta võõraid töölisi, vaid teevad perekonnaliikmetega kogu töö ära;
- 2) nad ei toida suurt perekonda ega lase kapitali koguda;
- 3) nad lähevad pärimise teel võõraste kätte.

Autor väidab, et "väikekohapidajad alati sed orjad on, kuna suurkoha orjad küllalt pool aastat võivad vabad olla"⁷². Sellega juhib ta õigesti tähelepanu väiketalude perekondade raskele tööle. Autor väidab, et suurmaapidamine on rentaablim ning tuleviku seisukohalt on vajalikud suurtalud.

Sama seisukohta propageeris käsitletaval perioodil H. Pöögelmann, kes aga esindas marksistlikke vaateid ning kelle seisukohtade esitamine seetõttu ei kuulu käesoleva artikli raamidesse.

4. Peremeeste ja põllutööliste vahekorrast

Põllutööliste ja taluperemeeste läbisaamisest kirjutati ajalehtedes juba möödunud sajandi lõpul, akuutseks kujunes see aga käesoleval sajandil. Kuigi veel 1916. a. püüab koolimees ja valla kantselei ametnik H. Anso lugejaid veenda sulaste ja peremeeste ühtsuses, kirjutades, et "üleüldse on talurahva ja põllutööliste vahel nii palju veresugulust olemas, et meie maal puhast verd peremeeste ja tööliste seisusest juttugi ei või olla."⁷³, polnud olukord sugugi nii üksmeelne. Seoses linnasiirdumisega vähenes külades

⁷² J.S. Väikekohtade mõju tööliste pääle. - "Postimees", 1910, 20. aprill.

⁷³ H. Anso. Veel põllutöölistest. - "Postimees", 1916, 20. juuli.

elav rahvastik. See tõi kaasa tööliste vähenemise maal. Nii kurdabki ajakirjandus pidevalt põllutööliste puuduse üle, mis ei ole kohalik nähtus, vaid esines teisteski Venemaa osades, samuti välismaal. See tõi kaasa põllutööliste palgade tõusu. "Umber poolteise aastakümne jooksul on talusulate ja tüdrukute palgad kahekordseks tõusnud. Seesugune tööjõu kallinemine on töörahva vähesuse otsekohene tagajärg."⁷⁴ Baltimaal oli J. Drosdovi andmetel keskmine päevapalk tõusnud järgmiselt:⁷⁵

Aasta	Kopikat	%
1902	75	100
1905	73,9	98
1906	76,1	101
1907	84,5	112
1908	90,6	120
1909	95	126
1910	98,3	131

Kuid kas säärasest palgade tõusust said kasu põllutöölised? Vastuse annab "Postimees". "Kui Venemaal põllutööliste palk 1905. a. saadik 30 protsendi võrra on tõusnud ja vabrikutööliste palk ainult 10 protsendi võrra, ei suuda see võrdlemisi suur palgakõrgendus põllutöölisi omal maal ja põllu peal kinni pidada... paljud toiduained on 10 aasta jooksul veel rohkem kui 30 protsendi võrra hinna poolest tõusnud."⁷⁶ Kui palga tõus vabrikutöölistel oli väiksem, meelitas linn rahvast muude hüvedega. Maalt linna rändamist soodustas ka see asjaolu, et talud pidasid sulaseid ja teenijaid suviti, talvel aga pidid nad ära elama suvise teenistusega.

Et põllutööliste vähesuses kohtade omanikud ise süüdi olid, seda kriipsutas alla jällegi sinne ajakirjan-

⁷⁴ J. Hünerson, op. cit., lk. 195.

⁷⁵ L.J. Põllutööliste küsimus. - "Päevaleht", 1914, 12.(25.) aprill.

⁷⁶ Põllutööliste küsimus. - "Postimees", 1915, 2. juuni.

dus. Maalt äramineku põhjusena toodi esile järgmist: ⁷⁷

1) perekonnata eluviis. Sulaseks või tüdrukukuks võeti eelkõige üksikuid. "Esimene abinõu tööliste soetamiseks on perekondliste tööliste pidamine, vanade ääremaade ja kandidaatide jalule seadmine ja korraldamine." ⁷⁸ Jällegi propageeriti popsikohti, mille peamiseks ülesandeks oli suurtaolude tööjõuga varustamine;

2) väljarändamine linnadesse ja mujale. Põhjuseks oli maatöö raskus ja tööpäeva korraldamatus. Valitses ju piiramata tööaeg ja kui see mõnedes taludes oligi piiratud, siis küllalt pikk (10-12 tundi ja enamgi). Linnades oli aga tööpäev kindel, pühapäevad vabad, omaette korterid;

3) tung varanduse, hariduse ja vabaduse järele. Viimase all artikli autor mõtles, et linnas oma korteris inimene saab osta mööblit, peale tööaega käsutab ise oma aega ning on suuremad võimalused oma silmaringi avardamiseks. Kui kõik see tõesti oli põhjuseks külast lahkumisele, siis on viimane faktor väga tihedalt seotud kahe eelmisega.

Kapitalistlike suhete süvenemisega ning laienemisega teravnesid üha enam klassivahed maal. Seda märgib ära M. Raud, kes õigesti ütleb, et varem olid peremeeste ja põllutööliste vahed väiksemad, kuid juba möödunud sajandi lõpul olid need näiteks Mulgimaal väga märgatavad. M. Raud teeb oma järeldused ankeetide alusel. Ta saatis välja 500 küsimuslehte, täidetult sai tagasi 75. Vastused käivad 1911. aasta kohta. Saadud vastuste alusel teeb ta järgmised järeldused (autor ise ei pea neid teaduslikeks, kuid arvab, et aitavad paremini kodumaad tundma õppida):

1) sulased on liikuvamaks saanud;

⁷⁷ K. Kuut. Põllutööliste küsimusest. - "Päevaleht", 1912, 12. märts. Vändra Põllumeeste Seltsi koosolekul jõuti arvamusele, et üleüldisest tööliste puudusest ei saa üldse kõnelda. Nendes taludes, kus palk ja elamine korralik, pole puudus ka töölistest (vt. "Postimees", 1907, 1. august.).

⁷⁸ Põllutööliste puudus. - "Päevaleht", 1914, 21. veebr. (6. märts).

2) tõi ealistele asemele võetakse põllutööle alaealisi. "Tööjõud läheb kallimaks aga ühtlasi nõrgemaks." 79

Põllutööliste saamiseks soovitab ta taludel anda neile maad ja maju üürile päevade eest. Seega teetöö talude heaks, mis nagunii oli levinud ja mis sidus maata inimesed kindla taluga. Sellega oli võimalus palkade allasurumiseks. Töö oli seejuures raske. "Suvine tööpäev on taludes üle terve kodumaa oma alguse ja lõpu poolest ühesugune - kestab enamasti päikesetõusust loojaminekuni." 80

Vastuolude põhjuseks tööliste ja peremeeste vahel on mitmesugused asjaolud. M. Raud märgib isegi, et viimased esimesi hariduse saamisel vahel takistavad. Eriti teravalt tulevad vastuolud ilmsiks vallaametnike valimistel.

Sama nähtuse üle avaldab kurbust ka H. Taar, kirjutades, et põllutööline "... oli enne sarnane tööline, kes harilikult kaua, isegi terve eluaeg ühe koha pääl paigal elas, ennast perekonnaliikmena tundes, kes pererahvaga kõik õnne ja õnnetuse jagas.

Nüüdne tööline on majanduslikult endisest vaieldamatult paremal järjel. Et ta aga alatasa rändaja "proletaarlane" on, niisama kui uue aja suurlinna vabrikutööline, siis ei tunne ta oma võõra peremehe vastu ka enam ühtegi perekondlist tundmust, ta näeb selles koguni inimest, kes tema tööst ja vaevast kasu saab, kui ka töepoolset pea kõik meie põllumajanduse kasu peaaegu täiesti töölistele läheb..." 81.

Artikli autor lähtub majandusliku romantismi seisukohalt ja igatseb tagasi vanu kapitalismieelseid aegu. Ebaõige on aga H. Taari väide, nagu läheks kõik põllumajanduse kasu ainult põllutöölistele. Taluomanikel tekkis tõesti raskusi kulude-tulude tasakaalustamisega, kuid selles oli kõige olulisemaks raskuseks ostuvõlgade tasumine. Unustada ei tohi ka akumulatsiooniks minevat osa. Kuna ei ole täpset

79 M. Raud. Põllutööliste-küsimus põllumeeste valgustusel - Eesti Kultura III. Korraldanud W. Reiman. Tartu, 1913, lk. 8.

80 Sealsamas, lk. 58.

81 Helene Taar. Kirjad Eesti põllumeestele IV. - "Postimees", 1911, 10.(23.) mai.

Ülevaadet taluperemhe ja tema perekonnaliikmete töötasust, ei saa seda ka võrrelda põllutööliste palkadega. Põllutööliste probleemi lahendamisel soovitatakse ajakirjas "Talu" rohkem kasutada Taani kogemusi. Osa neist soovitustest esines ka siinsete ajalehtede soovitustes, nagu näiteks maa andmine ja paremate korterite muretsemine. On aga ka uusi momente.

"Teistes kulturamaades saab iga põllutööline aasta lõpul tunnistuse. Ka meie põllumeeste keskel peaks tööliste tunnistuse andmine tarvitusele võetama"⁸², soovitatakse. Sellist soovitust massiliselt Eestis niipea ellu ei viidud, alles kodanluse võimupäevade teisel poolel hakati jälle rohkem propageerima säärase tunnistuste andmist põllutööliste.

Edasi soovitatakse lisapalga maksmist, kui tööline on hoolas ja sõnakuulelik. Sama soovitab ka R. Järv, kes peale selle arvab, et suuremates taludes võiks olla üks peasulane, kellele tuleb siis ka rohkem maksta. See sunnib ka teisi paremini töötama, et hiljem ise samas talus või mujal peasulaseks ning sellega koos kõrgemale palgale saada.⁸³

Kõik need soovitused ei suutnud tuua olulisi parandusi põllutööliste olukorda. Enamik siinsetest, samuti nagu varematest ettepanekutest lähtus kapitalistlike suhete edasiarendamise ja kindlustamise püüdest, suutmata lahendada agaraarprobleemi Eestis.

82 J.R. (Daanimaal). Missugust korraldust nõuab meie põllumeestelt tööpäeva lühendamine. - "Talu", 1912, nr. 3, lk. 77.

83 R. Järv. Mõned mõtted töölisteküsimuse kohta maal. "Postimees", 1911, 1.(14.) oktoober.